

АПЕЛЯТЫЎНЫЯ МЕТАНІМІЧНЫЯ МАДЭЛІ

Метанімічныя пераўтварэнні на аснове ўласных імёнаў (апелятываў, дэонімаў) складаюць даволі значную групу і характарызуюцца сваёй спецыфічнасцю, індывідуальнасцю. У большай ступені яны з'яўляюцца кантэкстава ці сітуацыйна абумоўленымі. Кадыфікаваная літаратурная мова, як правіла, фіксуе тыя апелятывы, што цвёрда замацаваліся ў узусе, пакідаючы за межамі слоўніка (па прычыне яго спецыфікі) крыніцу метанімічнага пераасэнсавання. Таму кірунак семантычнага развіцця многіх слоў можна дакладна акрэсліць толькі пры спецыяльным гісторыка-этымалагічным даследаванні.

Метанімічныя пераносы на аснове ўласных імёнаў праяўляюцца ў самых розных варыяцыях і ўяўляюць з сябе разнавіднасці больш абагульненай схемы «імя аўтара, вынаходніка, стваральніка» → «яго твор, вынаходства, адкрыццё, творчы метада, канцэпцыя». Так, апелятывамі (як правіла, запазычанымі) з'яўляюцца назвы адзення, абмундзіравання (*фрэнч, галіфэ, макінтош*), тканін (*батыст, габелен*), зброі (*наган, кольт, максім, браўнінг*), адзінак вымярэння і вымяральных прыбораў (*ампер, вольт, герц, джоўль*), раслін і кветак (*нарцыс, камелія, гартэнзія*), а таксама музычных інструментаў, мінералаў, хімічных элементаў, зорак і нябесных свяціл, мастацкіх і музычных твораў, дэжын, вучэнняў і інш. [Гл.: Василевская 1984, с. 110–113; Введенская 1995, с. 2–175; Суперанская 1973, с. 113–122; Привалова 1979, с. 66; Ермолович 2001; Шарманова 2011].

Такія апелятыўныя ўтварэнні з'яўляюцца, як правіла, прыналежнасцю афіцыйна-дзелавога, публіцыстычнага, навукова-папулярнага, мастацкага і прафесійнага стыляў літаратурнай мовы. Іх замацаванне ў літаратурнай мове абумоўлена частагой ужывання слова, канкрэтна-гістарычнымі ўмовамі і абставінамі яго выкарыстання на канкрэтнай тэрыторыі або ў пэўным асяроддзі, фанетычным абліччам слова і многімі экстралінгвістычнымі прычынамі. Вялікая колькасць падобных намінацый носіць аказіянальны характар. У дыялектных кантынуумах метонімы ад ўласных імёнаў характарызуюцца сэнсавымі, функцыянальнымі і сацыяльна-канататыўнымі асаблівасцямі. Спецыфіка іх заключаецца перш за ўсё ў іншай семантычнай напоўненасці схемы, якая можа ўключаць не два («імя₁» → «імя₂»), а тры інгрэдыенты («імя₁» → «мянушка» → «імя₂»), што збліжае апелятыўныя пераасэнсаванні з метафарычнымі ці робіць іх больш сінкрэтычнымі. Не разглядаючы дыскусійнае пытанне аб наяўнасці (адсутнасці) ва ўласных імёнах лексічнага значэння [Суперанская 1973, с. 255–266; Толстой 1970, с. 200–201; Жданов 1963, с. 4–9; Арутюнова 1977, с. 190–193; Фоныкова 1975, с. 146–148; Хриненко 1981, с. 10–14; Шалашова 1984, с. 76–81; Бутенко 1970, с. 34–35; Карпенко 1970, с. 89; Привалова 1979, с. 56–67; Павилёніс 1983, с. 135; Сянкевіч 1995, с. 97], будзем лічыць, што інгрэдыент схемы «імя₁» (уласнае імя) нясе пэўную інфармацыйную нагрузку (дэнатацыю),

характарызуецца стылістычна-этнічнай значнасцю і кантэкставай абумоўленасцю [Суперанская 1973, с. 221–228; Хриненко 1981, с. 10–14]. У працэсе працяглага выкарыстання ўласнае імя можа нападзіцца пэўным сацыяльна-канататыўным і сэнсавым зместам і пачынаць выступаць як сімвал канкрэтнай якасці чалавека. У аснове гэтага, як правіла, – знешнія фізічныя прыметы чалавека (асаблівасці адзення, твару, фігуры, складу цела, росту), а таксама яго духоўныя і маральныя якасці [Жданов 1963, с. 16–17; Фридрих 1984, с. 89–91]. Такое сімвалічнае значэнне садзейнічае пераходу ўласнага імя ў агульнае, сувязным звязом паміж якімі ў радзе выпадкаў з’яўляецца мянушка. Трывалая дэнататыўная суаднесенасць такога сімвала (мянушкі), яго шырокія парадыгматычныя і сінтагматычныя сувязі дазваляюць замацаваць сімвал (мянушку) у узусе пэўнага дыялектнага кантынуума. Прычым, у розных гаворках з адным і тым жа імем могуць звязвацца розныя канатацыі. Апелятыўнымі, напрыклад, з’яўляюцца *мёр. роцька, цімоха, мэндаль, голда, гелда, марыся, мар’юта, халдося, халдэя* ‘уласнае імя – дурны, слабы на розум, някемлівы чалавек’ (ЗНС), *красн. гаўрык* ‘уласнае імя – ілгун’ (Бяльк.), *мёр. соам* ‘уласнае імя – скупы чалавек’ (ЗНС), *крыч. саўка* ‘уласнае імя – сойка, сіваваронка’ (Бяльк.), *крыч. халімон* ‘уласнае імя – карагод’ (Бяльк.)

Значны ўплыў на кірунак сэнсава-канататыўных мадыфікацый уласных імёнаў аказвае іх марфемны і фанетычны склад. Кароткія (усечаныя) формы, а таксама структуры з суфіксамі *-к-, -ок- (-ёк-), -ачк-* спрыяюць стварэнню станоўчага канататыўнага фону з цэлым калейдаскопам эмацыянальна-ацэначных адценняў, параўн.: *Васіль, Васілёк, Васёк, Васька, Васілька, Васюня, Васюта, Васютка, Васенька, Васюн, Вась* і інш. Гукавое афармленне слоў і звязаны з ім гукасімвалізм (фонасемантызм) яскрава праяўляецца ва ўласных імёнах (мянушках), калі пад увагу прымаецца не столькі сацыялагічны характарыстыка асобы, колькі гучанне яе назвы. Адмоўны канататыўны змест могуць несці імёны тыпу *Цыцэль, Марцэля, Прасэта* з твору Я. Коласа. Безумоўна, рэалізацыя тых ці іншых элементаў канатацыі залежыць ад маўленчай сітуацыі, мэты выказвання і кантэксту.